

Rudhard Stollberg

A MARXISTA—LENINISTA SZOCIOLÓGIA LÉNYEGÉRŐL*

A fejlett szocialista társadalom kialakulásának folyamatait különféle társadalomtudományok vizsgálják. E kutatások politikai célkitűzései mindig egyformák. Minden alkalommal azoknak a szociális viszonyoknak a tökéletesítésére irányulnak, amelyek a szocialista társadalomra jellemzőek, s a társadalmi élet egyes területein minél hathatósabb tevékenységet fejtenek ki, mégpedig annak érdekében, hogy érvényesüljenek a párt által kitűzött feladatok. Emellett persze, minden társadalomtudomány a társadalmi élet meghatározott területére irányul, illetőleg a társadalmi fejlődés egy meghatározott részére.

A marxista—leninista szociológusokra jellemző, hogy figyelmüket egy konkrét kérdésre, a szociális jelenségek és folyamatok kölcsönös kapcsolatának elemzésére, s az eközben fellelhető összefüggésekre, a tevékenységi feltételekre, valamint törvényszerűségekre összpontosítják. Ezzel tulajdonképpen rávilágítottunk a szociológiai tudomány tárgykörére is.

A marxista—leninista szociológia olyan tudomány, amely az emberi társadalmat, a szociális (közösségi) kapcsolatok rendszerének fejlődését és struktúráját, a társadalmi formáció fejlődését és szerkezetét, valamint részterületeit, a társadalmi osztályok, csoportok és individumok által kifejtett szociális tevékenység társadalmi hajtóerőit tanulmányozza. Vizsgálja a szociális jelenségeket és folyamatokat, ezek okait és fejlődési feltételeit, s közben megkülönböztetett figyelmet szentel összefüggésükre és kölcsönös kapcsolataikra.

Egy ilyen megállapítás egyrészt felhívja a figyelmet a szociológia sajátosságára, másfelől értésünkre adja, hogy a szociológia, tekintettel vizsgálódásának tárgyára, elvont és más társadalomtudományoktól élesen elválasztható. Ez a tudományok fejlődésében, kiváltképpen a marxista—leninista társadalomtudományokban messzemenő követelménye-

* A szerző itt közölt tanulmánya a hazájában (Német DK) már közölt terjedelmes értekezésének a Létünk számára elkészített tömörített változata.

ket hagy maga után. Ennélfogva a marxista—leninista szociológia tárgyi meghatározásának megértéséhez — ha csak nagyvonalakban is — okvetlenül szükség van történelmi megvilágítására is.

Ismeretes, hogy a tudomány és a társadalom között szoros kapcsolat áll fenn. J. D. Bernal angol marxista tudománytörténész írja alapos, mindenre kiterjedő művében, hogy először is a legtöbb esetben a tudomány befolyása a társadalomra hangsúlyozódik ki a legnagyobb mértékben.² Noha e befolyás figyelmet érdemel és manapság mind nagyobb a jelentősége, (gondoljunk pl. arra, hogy a tudomány közvetlen termelőerővé vált), a fordított összefüggés nyilvánvalóbb, hiszen elsődleges változatában sokkal meggyőzőbbnek tűnik. Márpedig nemcsak a termelőerők egy meghatározott szintje, hanem a termelési viszonyok jellege is döntően határozza meg a tudomány fejlődési irányát, a tudományos tevékenység témaválasztását és gyakran azt az irányvonalat is, amelyben a felmerülő problémák megoldásának útját keresik.

Ez bizonyos mértékig a társadalomtudományokra vonatkozik. Fejlődésük az osztályharcok befolyása alatt megy végbe. Kifejezési rendszerük nemcsak a társadalmi rendszer egy bizonyos fejlődési szintjét tükrözi, hanem osztályainak és rétegeinek törvényszerűen ellentétes érdekeit is. Ezért viseli magán minden társadalomtudomány az osztályjelleget. Amiként az egyik oldalon az osztályérdekek általános fejlődési feltételt jelentenek a társadalomtudományok számára, ugyanúgy másfelől fejlődésüket és kifejezőképességüket is a konkrét társadalmi helyzet — melyben az osztály egzisztál — befolyásolja.

A marxizmus—leninizmus lényeges alkotórészeivel — a filozófiával, a politikai gazdaságtannal és a tudományos kommunizmus elméletével — feltételezi ezeket a törvényszerűségeket. Egyöntetű és zárt, tudományosan megalapozott tanként jött létre, kifejezésre juttatja a munkásosztály érdekeit és mozgósítja a munkásokat a kapitalista kizsákmányoló rend elleni harcra.

Hasonlót mondhatunk azokról a társadalomtudományokról, amelyek alapjukat (bázisukat) a marxizmus—leninizmus alkotóelemének felhasználásával képezik ki, és ezt tovább szilárdítják, mint például: a marxista—leninista gazdaságtudomány, a jogtudomány, a neveléstan, a szociálpszichológia, a szocialista munkaszervezéstan és egyebek. Ezek a szakmai tudományágak jelentős szerepet játszanak a munkásosztály történelmi szerepének megvalósításában, az ideológiai osztályösszeütközésekben és magukba foglalják az új társadalom kiépítésének feladatait, amelyek a szocialista országokban saját fejlődésük ösztönzéséül is szolgálnak.

Ebben a folyamatban új tudományágak jönnek létre. Ezenkívül úgynevezett határterületek képződnek, amelyek megbontják a hagyományos szaktudományok kereteit. Változik a tudományok tárgya és szerepe, valamint a szomszédos tudományágakhoz való viszonya is.

Hogy „a tudomány természeténél fogva minden más emberi tevékenységnél gyorsabban változik³, nem meglepő, hiszen az egyes szakterületek tárgyáról és feladatairól való vizsgálódások az utóbbi időben a tudomá-

nyos viták jelentős részét képezik, s a tudományok rendjével és rendszerével való foglalkozásra külön szakembereket képeznek ki, akik saját külön tudományágukat keltik életre: tudományt a tudományból. Ebben a folyamatban szemlélve a marxista—leninista társadalomtudományokat, megállapítható, hogy az ilyen eszmecserék, vizsgálódások száma ebben is növekszik. A szociológiára is ez vonatkozik, s ezzel kapcsolatosan a hatvanas években a folyóiratokban rengeteg cikk jelent meg, amelyek a marxista—leninista szociológia lényegével foglalkoztak, s felvetették tárgyának a marxizmus—leninizmus más alkotóelemeitől való pontos elhatárolását, s e tudomány sajátosságainak egzakt meghatározására törekedtek.

E vita középpontjában, a szociológiához és a történelmi materializmushoz való viszonyulás kérdése után, jelentőségét tekintve, az empirikus szociálkutatás kérdése áll, amely a fejlett szocialista társadalom felépítésére és megformálására vonatkozik, ezenkívül a szociológiai tanrendszer további fejlesztésének szükségessége és lehetősége, valamint egy sajátos szociológiai elmélet megalkotása, létrehozása. Ezzel egyidejűleg vita folyt a polgári szociológiával, a kommunistaellenes pozícióval való szembeszegülés ürügyén, valamint a polgári szociológia gyakorlati működésének feltárása érdekében, amely a kapitalizmus érdekeinek megőrzését és megszilárdítását hivatott elősegíteni. Erre a vitára annál inkább szükség van, mert a polgári ideológusok a marxista—leninista szociológia fejlődési folyamatának értékelésébe bele próbáltak szólni és kommentárjaikban a szociológiának a történelmi materializmustól való elválasztása mellett törtek lándzsát. Elmékedéseikben a marxista szociológusok között támpontot kerestek egy „semleges értékű” tudomány létrehozására, a szociológiának a polgári tanrendszerek általi „meggazdagítására”, ezenkívül arra törekedtek, hogy megakadályozzák a szocialista országok szociológusait: tudományos ismereteiket ne állíthassák a pártfeladatok szolgálatába.

Ezeket a törekvéseket azonban az említett államok tudósai eleve és következetesen visszautasították. A szocialista országok szociológusai és más marxista—leninista társadalomtudósok a gyakorlati kutatótevékenység folyamatában világos és pártelvű feladatokat alkottak a tárgyalt, szóban forgó tudományág kiépítéséhez.

A marxista—leninista szociológiáról folytatott vita még nem tekinthető lezártnak. Hogy lényegét jobban megértsük, kiváltképpen pedig a szociológiának a történelmi materializmushoz fűződő kapcsolatait, foglalkoznunk kell a szociológiának a marxista—leninista felépítményen belüli kialakulásával.

Itt nem arról van szó, hogy Marx és Engels művei közül melyek tartalmaznak „szociológiai gondolatokat”, mert ezt az egységes marxista társadalomtudomány elméletére természetszerűleg is vonatkoztathatjuk. Inkább az kívánczik előtérbe, hogy Marx és Engels a materializmusnak a történelemszemléletre való alkalmazásával elsőként a *tudományos szociológiát hozták létre!* Lenin az oroszországi narodnyik (népies) tudó-

sokkal való vitája során ezt a tényt minden alkalommal nyomatékkal alá-húzta.⁴ Lenin mindenekelőtt a marxi szemléletmód megalapozottságát emelte ki, ellentétben a szubjektív polgári szociológiával, amely a társadalomról, az előrehaladásról stb. szól, de alapjai nem világosak a tudósok előtt sem. Lenin írja, hogy „Marx... megszabta határát az elképzelésnek, vagyis kimondta, hogy a társadalom az egyén mechanikai aggregátuma...”, s a szociológiát mindenekelőtt olyan alapokra helyezte, melyben a gazdasági társadalmi formációk fogalmát mint a termelőviszonyok mindenkori egységét állapítja meg, és leszögezi, hogy e társadalmi formációk fejlődése egy természetszerű történelmi folyamat”.⁵

Lenin zseniális ötletnek tartotta a materializmusnak a szociológiában való alkalmazását, amely minden szempontot figyelembe véve, mint mondja „első ízben tette lehetővé a történelmi és szociális kérdésekben való szigorúan tudományos állásfoglalást. Addig a szociológusok nem értették meg a legegyszerűbb és az eredeti (ősi) viszonyokat, kapcsolatokat sem, mint például amilyenek a termelőviszonyok, nem tudtak behatolni a tárgykörbe, s így közvetlenül a politikai-jogi formák kutatása felé fordultak, s közben elvetették azt a tényt, hogy ezek a formák az emberiség egyik vagy másik eszméjéből jöttek létre, mégpedig egy meghatározott időszakban — s abban meg is maradtak...”. A materializmus ezzel szemben felfedte az emberiség társadalmi eszméinek tulajdonképpeni forrását és rámutatott, hogy „az eszmék menete a tárgyak menetétől függ”.⁶

Lenin szerint a materialista szemléletmód azonban „más szempontból is a tudomány szintjére emelte a szociológiát. Addig a szociológusoknak nehezükre esett megkülönböztetniük a szociális jelenségek láncolatában a fontos jelenségeket a kevésbé fontosaktól (ebben rejlik egyébként a szociológiában jelentkező szubjektivizmus gyökere), és nem tudtak megfelelő tárgyilagos mércét találni ezek megkülönböztetésére. A materializmus teljesen új mércéket adott a szociológusok kezébe, s eszerint a 'termelőviszonyokat' a társadalom szerkezeteként emelte ki, továbbá lehetővé tette, hogy e viszonyokra az ismétlődésnek minden olyan általános-tudományos mércéjét alkalmazzák, amelyek használatát a szociológiában a szubjektivisták ellenezték”.⁷ E mércék hiánya Lenin szerint a polgári szociológiában a jelenségek egyszerű leírásához a nyersanyag összeállításához — tehát egy olyan előrehaladási módhoz vezet, amelyet a pozitivisták szociológiában még ma is megtalálhatunk.

Végezetül Lenin kiemeli, hogy Marx és Engels történelmi szemléletmódja azt eredményezte, hogy „először is lehetővé tette egy tudományos szociológia létrejöttének lehetőségét, mert a társadalmi viszonyoknak a termelőviszonyokra való visszavezetése és a termelőerők mindenkori helyzete szilárd alapot nyújt ahhoz, hogy a társadalmi formációk fejlődését egy természetes történelmi folyamatként mutassa be, s egy ilyen szemlélet nélkül nem lehet társadalomtudományt sem alkotni”.⁸

A materialista szemléletmódnak az általános társadalmi jelenségek és folyamatok elemzésében való alkalmazása által — kiváltképpen pedig

a kapitalista társadalmi formációk konkrét vizsgálatában — Marx és Engels a történelmi materializmust nemcsak mint elméleti-metodológiai pozíciót, vagy mint a társadalom és a társadalmi fejlődés vizsgálatának előrehaladási, fejlődési módját fejlesztette, hanem mint a társadalom általános mozgási és fejlődési törvényeinek tanát is. Marx és Engels szerint ebben az összefüggésben olyan fontos felismerések játszottak szerepet, mint például annak a bizonyossága, hogy az anyagi termelés jelenti minden társadalom létének alapját. Megalkották a gazdasági társadalmi formáció fogalmát és ezzel előkészítették a talajt a társadalomnak és fejlődési feltételeinek egy tudományos megalapozottságú vizsgálatához. Elemezték minden gazdasági társadalmi formáció általános szerkezetét és a bázis, valamint a felépítmény közötti viszonyt. Rámutattak, hogy a társadalom szociális szerkezetét elsődlegesen osztálystruktúrája által lehet meghatározni, hogy az osztályok érdekpozícióikból kiindulva az osztálytársadalomban egymással ellenséges alaphelyzetet vesznek fel, továbbá, hogy az osztályharc a társadalmi fejlődésnek a mozgatórugója és hogy ezen az osztályharcon keresztül a termelési viszonyok és a termelőerők jellege közötti összhang is törvényszerűen megvalósul. Ezzel tulajdonképpen megvilágították a társadalmi fejlődés történelmi folyamatának okait, választ adtak arra a kérdésre is, hogy egyik társadalmat miért váltotta fel törvényszerűen a másik. Rámutattak arra, hogy a társadalmi formációknak az őrségváltása a forradalmak útján ment végbe, körvonalazták továbbá azok lényegét és történelmi típusait is. Ezáltal egyidejűleg meghatározták a történelmi haladás jellegét.

A történelem menetére hatást gyakorló objektív feltételeket és a szubjektív tényezők befolyását Marx és Engels a kölcsönhatások által mutatja be.

Ezzel szoros összefüggésben áll a néptömegek és az egyedek szerepe a történelemben, kiváltképpen abban a történelmi szerepvállalásban, amelynek során a munkásosztály és pártja egymáshoz közeledett. A személységnek a társadalom iránti viszonyát Marx és Engels úgyszintén teljes mértékben megvilágította.

A felsorolt problémakörökről való megállapítások képezik a történelmi materializmus tanrendszerét. E tanrendszer kutatja, tanulmányozza „a társadalmi mozgások és a fejlődés törvényeit és hatóerőit, a társadalmi élet összességét, s annak belső viszonyait és ellentmondásait, minden oldalát és összefüggését. A történelmi materializmus nem azokat a különleges törvényeket vizsgálja, amelyek a gazdasági, politikai vagy szellemi folyamatok egzisztenciáját és fejlődését határozzák meg, hanem a társadalom általános fejlődési törvényeit, a gazdasági társadalomformációk létrejöttének és egzisztenciájának törvényeit és fejlődésük hajtóerőit”.⁹ Ezzel tulajdonképpen egyidejűleg a történelmi materializmus és a marxista—leninista szociológia közötti kapcsolatra is rávilágítottak:

1. A történelmi materializmus a szociológia *metodológiai elméleti alapja*. A történelmi materializmus rögzíti, hogy a társadalmi jelenségek tanulmányozását *elvben milyen* tudományos megközelítési módon kell le-

folytatni. A történelmi materializmus ismeretei tartalmazzák azokat az alapvető, materialista szemléletmódból fakadó szociológiai törvényeket és kategóriákat, amelyekhez a szociológiai kutatás kapcsolódik.

2. A történelmi materializmus a társadalmi jelenségekről és folyamatokról való közlési rendszer által ennek legmagasabb általánosítási fokát mutatja be. Ezáltal megalkotja az általános szociológiai elméletet.

3. Mint általános szociológiai elmélet a történelmi materializmus sem állhat a szociológián „kívül”, tőle elhatárolva. Ismeretei *az egész marxista—leninista szociológiai felépítmény szerves részét képezik*, anélkül, hogy a történelmi materializmus ezáltal történelemfilozófiai jellegében kárt vallana és a szociológiában felbontódna.

A századforduló táján Lenin nagy érdemet szerzett azért, hogy megvédte a történelmi materializmust a korabeli polgári filozófusokkal és szociológusokkal szemben és továbbfejlesztette e szemléletmódot, mégpedig mint a társadalmi fejlődés kutatásának és közlésének elméletét, módszerét mutatva be. Az oroszországi narodnyik tudósokkal való vitája során rámutatott például a történelmi folyamat törvényének dialektikai kapcsolatára és az osztályharcok történelmi mozgatóerejére. Visszautasította a történelemvizsgálatban a szubjektivizmust, ezzel szemben kiemelte, hogy a polgári ideológusok a materialista történelemfolyamat vizsgálatát nem „tárgyilagosan közelítik” meg, hanem egyesítik a tárgyilagosság elvét a pártelvűséggel és a történelmi szükségszerűséggel.¹⁰

Marx, Engels és Lenin a történelmi materializmust mint általános szociológiai elméletet is fejlesztették, de ezt nem tették függetlenül a marxizmus—leninizmus többi alkotórészétől. Pontosabban fogalmazva: összekapcsolták a marxizmus irányelveit a tőkés termelési mód elemzésével és ezáltal feltárták e társadalmi formáció egész működési mechanizmusát. Bizonyára nem téves azt állítani, hogy például Marx Tőkéje nemcsak gazdasági, hanem egyben szociológiai mű is. Marx maga mondta, hogy ebben a művében rá akart mutatni, s le akarta leplezni a kapitalista társadalom mozgási-gazdasági törvényeit, hogy ezáltal e „mozgások természetes törvényének” nyomára bukkanjon, vagyis: egy olyan komplex szociológiai elemzést végezzen, amely a történelmi materializmusban meglévő előfeltételek után csak a tőkés társadalmi formáció gazdasági alapjának feltárása révén következhet be. Lenin, miután alaposan megismerkedett a mű szerkezetével és lényegével, ezt írta róla: „Az a döntő, hogy Marx ezzel a vázzal nem volt megelégedve, s alapvetően nem szorítkozott csak a ‚gazdaság:’ elméletre, hanem — annak ellenére, hogy a szóban forgó társadalmi formáció szerkezetét és fejlődését mindig kizárólag a termelési viszonyok által magyarázta, mégis mindenütt és mindenkor követte e termelési viszonyoknak megfelelő felépítményt, s így a ‚csontvázat’ hússal és vérral ruházta fel. A tőkének nem ezért volt olyan nagy sikere, hanem azért, mert ez a ‚német közgazdász’ által írt mű rendkívül élethűen mutatta be az olvasónak a tőkés társadalmi formációkat — mégpedig úgy, mint ahogyan azok a mindennapi életben fellelhetők: a termelési viszonyokban rejlő osztály-

antagonizmus valóságos kifejezési formáiban, a tőkésosztály urait védő polgári politikai felépítményben, valamint a szabadság, egyenlőség stb. polgári eszméi, valamint a polgári családi kapcsolatok által.”¹¹

Néhány évtizeddel később hasonlóan elemezte Lenin az imperializmust is. Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka című könyvében nem szorítkozott csupán a gazdasági vizsgálódásokra, esetleg a szabadpiacnak monopoltőkévé váló átalakulására, hanem rámutatott, hogy van egy sor következetesség, amelyek lehetővé tették az egész kor megvilágítását, s hozzájárultak a proletariátusnak a kapitalizmus megdöntéséért folytatott osztályharcához, valamint körvonalazták a szocialista-kommunista társadalom kiépítésének lehetőségét is. Későbbi műveiben Lenin mindenekelőtt Marx és Engels eszméire épített és hivatkozott, amikor a szocialista társadalmi rendről volt szó, mégpedig oly módon, ahogyan azt Marx A gothai program kritikájában leszögezte, s átfogóan fejlesztette tovább azt az alap gondolatot, amely mindig szoros összefüggésben volt a szocialista építés konkrét feladataival, az építés törvényszerűségeivel, s a kommunista társadalom első szakaszának működési módjával is. A szocialista állam szerepe, a tömegek öntudatában és tevékenységében beálló változások, a kommunista párt vezető szerepe és a szocialista társadalom más lényeges mozzanatai nem kerültek el Lenin figyelmét és rendszeresen elemezte őket, majd kutatási eredményeit közzé is tette.

Ha az elmondottakat a marxista—leninista szociológia történetére vonatkoztatjuk, akkor leszögezhetjük, hogy Marx, Engels és Lenin nemcsak az általános szociológiai elméletet fejlesztette ki, hanem a ma is létező két társadalmi formáció szociológiai elemzésének alapjait is, amely „Marx elmélete szerint egy sajátos szociális organizmust képez, s ez tulajdonképpen létrejött, működése és egy magasabb formába való átmenetele, egy másik szociális organizmusba történő átváltozása révén, sajátos szociális törvényeket követ”.¹²

A marxizmus—leninizmus klasszikusai a marxista—leninista szociológia fejlesztésében és további kiépítésében mindig az empirikus munkamódszerekhez folyamodtak. Ezért vette például Marx A tőke elemzési tárgyául korának számtalan gazdasági adatait, az angol ipari felügyelők jelentéseit, a tőkésországok gyáriparának szociális helyzetéről írt újságcikkeket stb. Hasonlóan járt el Lenin is, amikor az imperializmus elemzésén dolgozott, pontosabban A kapitalizmus fejlődése Oroszországban című könyvének írása közben. Engels korai műve: A munkásosztály helyzete Angliában, kiváló példája a szociális adatok alapos begyűjtésének és feldolgozásának, beleértve az akkori idők munkásosztálya életének sajátos megfigyelését is. Gyakran emlegetik a „munkáskérdőívet” is, amelyet annak idején Marx egy párizsi újság révén küldött szét, s amely azután bőséges anyagot szolgáltatott számára a francia munkások helyzetének megítéléséhez. A klasszikusok munkamódszere mindig az elmélet és a gyakorlat egységét demonstrálta, amelyet a szociológusok munkájában is a legfontosabb követelményként jelöltek meg.

Marx, Engels és Lenin az empirikus adatgyűjtést és feldolgozást szoros összefüggésben kezelte a mindenkori osztályharc-szituációkkal. Mindig arra törekedtek, hogy új felismeréseket szerezzenek, amelyeket empirikusan alá tudnak támasztani, s ezek a munkásosztály szociális miszsiójának megvalósulását szolgálják. A munkásosztály életfeltételeinek megismerése, amelyben a burzsoázia mint osztályellenség egzisztált, annak idején rendkívül jelentős volt a munkásosztály harcának folytatásához.

Kisebb jelentőséggel bírtak ezzel szemben azok az empirikus elemzések, amelyek a másodlagos társadalmi jelenségekre vonatkoztak, mint például a család nagyságának alakulása, a lakosságvándorlás, a lakosság különböző rétegeinek viselkedése és még sok más ezekhez hasonló körülmény. A munkásosztály szociológiája, amely egyébként az osztályharcban elméleti fegyvernek számított, nem tűzte mindenképpen és mindenekelőtt feladatául a társadalomban lejátszódó összes folyamat részletes elemzését.

Ez a helyzet azonban mégis megváltozott a kapitalizmus bukása után, mindenekelőtt Szovjet-Oroszországban, azután pedig más országokban is, amelyek a szocializmus építésének útjára léptek. Így például Lenin a szovjet hatalom első éveiben alapvetően más viszonyulást követelt a dolgozóktól a munkához és a szocialista államhoz. Ez magába foglalta például a kommunista szombat-mozgalmat, később pedig a népgazdaságban létrejött munkaversenyeket is. Olyan mértékben, ahogyan ezt a szocialista társadalmi rend meghatározta és kifejlesztette — szükség is volt minden társadalmi létszférában a szociális jelenségek és folyamatok konkrét elemzésére. A párt és állam irányító és szervező tevékenysége ezeket az elemzéseket különben is előfeltételként jelölte meg. Egy átfogó szociológiai kutatás a társadalmi fejlődés irányításának és tervezésének fontos eszköze lett.

A szocialista társadalom létrejötte és a munkásosztálynak a benne jelentkező feladatai serkentőleg hatottak a marxista—leninista szociológia további fejlődésére. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a marxista—leninista szociológia nemcsak erre korlátozódik. Azokban az országokban, melyekben még a kapitalista rendszer az uralkodó, a munkásosztálynak szüksége van az osztályharc eredményes folytatása céljából konkrét szociológiai elemzésre, például a szakszervezetek tevékenységi programjának megalkotása, vagy a maradi ideológusokkal és a monopolizációkkal való összetűzések alkalmával. S ebből a feladatkörből kiindulva a marxista—leninista szociológia tartalmaz is megfelelő ösztönzést önmaga további fejlesztéséhez.

Bizonyossággal állíthatjuk tehát, hogy a Szovjetunióban a húszas évek elején a polgárháború következményeinek eltüntetésé után, majd a többi szocialista társadalomban a szocialista termelési viszonyok megszilárdítása után, a szocialista társadalom jelenségeinek és folyamatainak komplex tanulmányozása a szociológiai kutatás fellendítéséhez vezetett, egy állandó és rendszeres kutatáshoz, amely az adatszerzés és -feldolgozás

egzakt módszerére támaszkodott és továbbá tevékenységét teljes egészében a társadalmi élet fellendítésének szentelte.

A marxista—leninista szociológia fejlődési folyamata egyes országokban bizonyos mértékben különbözött. Ebben bizonyára a különböző tudományos tradíciók játszottak szerepet, valamint a szociológiának mint a társadalomtudományok alkotó részének konkrét értékelése, s a szociológusok számára előírt feladatok különbözősége is.

A szociológia fejlődése nem volt konfliktusmentes. A hatvanas évek elején megjelent szakirodalomban például gyakori a dogmatizmus, az elavult pozíciókhoz való ragaszkodás, amely nem felel meg a valós társadalmi folyamatoknak és a további célkitűzéseknek sem. Ekkor azonban még találhattunk egy elméletileg és módszertanilag eléggé indokolt alapot az empirikus szemlélődések, vizsgálódások területén. Azok a különböző állásfoglalások, amelyek a szociológia fejlődésének tekintetében a társadalomtudósoktól származtak, bizonyos háttérrel képeztek a szociológia tárgyának egzakt meghatározását illető már említett véleménykülönbségnek, továbbá a szociológia belső szerkezetét és a más tudományokhoz való viszonyát illetően is. Ez a tudományág ugyanis annyira kifejlődött, hogy összeütközésbe kerül a tudomány szerkezetére, alkatára hagyományozott renddel. Alapjában véve ez a tudományág társadalmi jelentőségét tekintve megtalálta a maga helyét, habár egzakt lényegi meghatározásának némely kérdései továbbra is vita tárgyát képezik.

A szociológia lényegi meghatározásának kérdése azzal kezdődik, hogy mit nevezhetünk „sajátos-szociológiának”, mit jelöltek meg a szociológusok a szociális jelenségek és folyamatok tanulmányozásának megközelítésében különös jellegű ismérvek? Ennélfogva ma már pontosabban megjelölhetjük a szociológia helyét a tudományok rendszerében. Persze, itt nem csupán az elméleti kérdésfeltevésről van szó. A más tudományokkal való együttműködés a szociális jelenségek és folyamatok tanulmányozása közben megköveteli a szociológusok munkamegosztáson alapuló előrehaladási-kutatási irányának világos körvonalazását is. A szociológiai kutatás nem lenne hasznos, ha úgy elemezne bizonyos jelenségeket és folyamatokat mint más tudományok. Értelmetlen lenne akkor is, ha ezeket a jelenségeket csak egy *különös* szemszögből vizsgálná és ezáltal valójában csak egy felismeréssel lenne gazdagabb. Ez nemcsak a tudományos kutatásokat érinti. V. I. Jadrov szovjet szociológus fejti ki például, hogy egy különleges (sajátos) szociológiai *gondolkodásmód*¹³ az embereket képessé teszi a szociális folyamatok jobb megértésére.

E kérdésfeltevésben sok szociológus arra a megállapításra jutott, hogy a szociológusok a *szociális jelenségek és folyamatok vizsgálatánál a maguk komplexitásának nézőpontjából indulnak ki*, ez jellemző rájuk. A szociológia ugyanis a mindenkori jelenségeknek nemcsak egy vonatkozását vizsgálja, nem külön-külön tanulmányozza a gazdasági, jogi, lélektani és más vonatkozású dolgok jelentőségét, hanem annak szociális bizonyosságát, meghatározottságát egészében véve. „Szociális komplexitáson (összességen) értjük a gazdasági, politikai, ideológiai, kulturális,

műszaki, szervezési és egyéb feltételek vagy részrendszerek kölcsönhatását egy különálló folyamat vagy a szocialista társadalom összrendszerének keretein belül, az anyagi és eszmei alkotórészek kölcsönhatását csakúgy, mint az objektív feltételek és a szubjektív tényezők kölcsönhatását is.”¹⁴

A szociológusok tehát szélesebb alapon taglalják e tudományágat, mint például egy gazdasági, jogi, pedagógiai vagy más „egyedülálló tudományos” elemzést. A szociológiai kutatás nem korlátozódik a mindenkori jelenségek egyes mozzanatainak vizsgálatára, illetve az anyagi vagy a szellemi vonatkozású terület kutatására. „A szociológiai vizsgálódás abban különbözik más konkrét vizsgálódásoktól, hogy a szociológia a szociális jelenségek közötti összefüggéseket, kapcsolatokat és viszonyokat vizsgálja, valamint ezek *kölcsönös feltételes voltát*. Ezért lép általában a társadalmi élet egyes szféráin túlra, például a gazdasági, politikai, szellemi stb. vonatkozású területekre.”¹⁵

A szociológus tipikus vizsgálódási tárgyai: a munka tartalmi megváltoztatásának jelentősége a dolgozó személyiségfejlődésében és az osztályok, rétegek egymáshoz közeledésének folyamatában; a dolgozó nő hivatásbeli, családi és a társadalmi életben vállalt szerepének kapcsolata; a munka, a szabadidő és a személyiségfejlődés közötti kölcsönhatás stb.

A szociális jelenségek kölcsönhatása, pontosabban: kölcsönös egymásra vonatkoztatottságuk. A. Meier szerint társadalmi funkciókat hoz létre, amelyek vizsgálata a szociológusok elsődleges feladatát képezi.¹⁶ Ezt a funkciót Meier szerint különböző módon lehet elemezni. Azért mégis figyelembe kell venni, hogy ez az elemzés egy konkrét jelenségnek a társadalmi összesség (egész) iránti kapcsolatát kell hogy tükrözze. A kölcsönhatást és a kölcsönös egymásra vonatkoztatottságot nem lehet tehát elkülönítve, az osztálytársadalmi fejlődési folyamatától elválasztva vizsgálni. Megállapításokkal lehet például találkozni arról is, hogy a dolgozói környezetet bizonyos elemi milyen mértékben befolyásolják a munkások szabadidő-magatartását (annak kihasználását), vagy például arról, hogy ez a szabadidő-magatartás miként hat a munkafolyamatokban zajló emberi tevékenységre. De a munkaidő-magatartást, csakúgy mint a szabadidő-magatartást a társadalmi viszonyokhoz való kölcsönös kapcsolatok által kell szemlélni, s a törvényszerűségeket, amelyek mindkettőt meghatározzák, az osztálytársadalmi fejlődési folyamat szemszögéből kell mérlegelni. Ez az osztálytársadalmi fejlődési folyamat a nevezett esetben a szocialista személyiség megformálása, amely máskülönben az osztályok és rétegek szerkezetének fejlődésével, s ezzel összhangban a szocialista társadalom gyarapodásával áll kapcsolatban. *A vizsgálódás komplexitása következőképpen magába foglalja egy szociális jelenségnek a társadalmi egészre való vonatkoztatását, s utána felteszi a kérdést: Mennyiben tükröződnek e jelenségben a meglévő társadalmi viszonyok fontos jellemzői? A szociológus ugyanis azt a kérdést vizsgálja, hogy miként lehet egy szociális jelenség a társadalom által de-*

terminálva, ha a társadalmi történet éppen e jelenség által, hatására jön létre. Pontosan egy ilyen jellegű vizsgálódási módszer által válik a magatartás és a kapcsolatok dialektikája, a rész és egész, úgymint az egyén és a közösség szociális kutatása igazságossá, tárgyilagossá.

A fenti megállapítások a szociológia tágabb jellemzéséhez vezetnek bennünket. Az osztályok, csoportok, és az egyének magatartásmódjának elemzése közben kiváltképp a *szociális jellemző foglalkoztatja* a szociológusokat. Így például a marxista—leninista szociológia vizsgálja: a munkások részvételét a vezetésben és a társadalmi fejlődés tervezésében, s erre úgy tekint, mint a munkásosztálynak — a szocializmus élcsapatának — társadalomformáló szerepére, tevékenységére. Ebben az aktivitásban megvalósulnak a szocialista társadalom működési mechanizmusának alapvető jellemző irányai. A szociológia kutatja a szocialista személyiség kialakulását, az új szocialista személyiségfejlődés történelmi folyamatát, amely tárgyilagosan szemlélve a munkásosztály társadalmi szerepének eredménye. Így például vizsgálódásának tárgyát képezi a közösért való felelősségtudat, ami egy új magatartástípus, egyben a szocialista személyiség alapvető jellemvonása, a kezdeményezőkézség szubjektív hajtóereje, amely egyidejűleg teszi érthetővé, világossá a munkásosztály és a szociális személyiség közötti kapcsolatokat. Végezetül foglalkozik még a szocialista életmóddal, a szocialista emberi létmegnyilvánulások összességével. Eközben igyekszik megválaszolni a kérdést, hogy milyen mértékben jutottak kifejezésre az ilyen szociáltipikus magatartásmódok a konkrét fejlődési szakaszokban, s vizsgálja a valós magatartásmódnak a szociáltipikussal való összeegyeztetését. A személyiségfejlődés például éppen ezért a szociológia számára egészen más, mint mondjuk, a lélektan részére, amely a személyiség kialakulása alatt az emberi *egyednek* testi és lelki fejlődése által teljes értékű személyiséggé válását érti.

Eppen ezért jellemző a szociológiai kutatásra a statisztikával való tördés, amely lehetővé teszi számunkra meghatározott jelenségek tömegességéről, kifejezési fokáról való adatgyűjtést, s a jelenségek egymás közti kapcsolatáról való tájékozódást is.¹⁷

Ha az emberi magatartást mint a szociológia legfontosabb kutatási tárgyát említjük, akkor felmerül a kérdés: Vajon a szociológiát besorolhatjuk-e az úgynevezett „magatartás-vizsgáló tudományok” közé? Ezt a kérdést akkor lehet igenlőleg megválaszolni, ha az úgynevezett „magatartás-vizsgáló tudomány” a tudományoknak azt a területét foglalja el, amelyen belül az emberi magatartásmód vizsgálata fontos helyet tart fenn és nagy szerepet játszik. Ide sorolhatnánk például a szociológia mellett a pszichológiát (részterületeit is beleértve) és a pedagógiai tudományokat. Ezzel szemben helytelen a szociológiát egyszerűen magatartás-tudománynak vagy „szociális-magatartástannak” nevezni.

A marxista—leninista szociológia messze eltávolodik egyes polgári szociológusok magatartásmódjától, akik az emberi magatartásnak a társadalmi kontextusból való kiszabadítását és elszigetelését hangoztatják.

Mi a magatartás alatt nem kizárólag az egyedek kölcsönhatását értjük, hanem mint az adott társadalmi kapcsolatokból eredő s e viszonyokra való ráhatását szemléljük. Oszipov szovjet szociológus szerint pl. a szociológia legfőbb feladata „a társadalmi forma vizsgálata, amelyet az emberek szociális tevékenysége határoz meg, a szociális tevékenység viszont változó hatással van a forma alakulására”.¹⁸

A marxista—leninista szociológiában az egyed magatartása annyiban foglal helyet, amennyiben ezt a társadalmi viszonyok szubjektívizmusa kifejezésre juttatja. Ilyen értelemben a szociológia a magatartást nem magában vizsgálja, hanem a szociálszerkezeti viszonyok eredményeként. A magatartásmódot tehát mindig szoros összefüggésben szemléltük az adott társadalom meghatározott osztályának, szociális rétegének és csoportjainak érdekeivel és céljaival.

Az egyednek a közösségre való visszavezetése (Lenin) a marxista—leninista szociológia magvát képezi a magatartás-vizsgálatban. S ennek nemcsak általános módszertani jelentősége van. Az egyéni magatartás viszonyának elemzése a szociális osztályok tevékenységében, a társadalmi kapcsolatok fejlődésének folyamatával szemben, óriási gyakorlati fontossággal bír.

Ha például a szocialista munkaverseny fejlődését vagy az üzemi munkafegyelmet elemezzük, esetleg a munkásosztálynak a lakóterületén kifejtett politikai tevékenységét, akkor elvben ki kellene vizsgálni a kérdést: Mennyiben fogják fel a munkások saját magatartásuk szociális jellegét és miként tudnak ennek megfelelően eljárni, viselkedni? Azoknak a tényezőknél a vizsgálata, amelyek itt közvetlen hatással vannak, fontos előfeltételt képez a politikai-ideológiai munka megformálásánál.

Egy sajátosság, amely a szociológiát más társadalomtudománytól gyakran megkülönbözteti: az empirikus kutatás óriási jelentősége. Eközben a tény(adat)-szerzési módszerekre (megfigyelés, körkérdés, kísérlet stb.) utalnak, amelyek a szociológiai kutatási folyamatban kiemelkedő szerepet játszanak. „A szociológiát nem lehet más tudományokkal összehasonlítani, egyrészt vizsgálódásának komplexitása miatt, amely az összes jelenségeket a szociális rendszerek és ezek összes változásainak összefüggésében tanulmányozza, másrészt pedig az elméleti kutatás minden egyes lépésének a rendszeres valóságkutatással történő feltétlen szükséges kapcsolatának eredményeképpen sem.”¹⁹

Az empirikus kutatás jelentősége a szociológiában tulajdonképpen tárgyának sajátosságából ered, amely magába foglalja a szociális jelenségek sajátos módon történő vizsgálatát. Amennyiben a szociológia a társadalomkutatás és a társadalomfejlődés-vizsgálat során a szemlélődés tárgyává teszi ezek részterületeit, s amennyiben ezek törvényszerűségeit is fel akarja fedni — amelyek egyébként a részterületek viszonyát a társadalmi egészhez és egymás közt is megszabják —, s ha a társadalmi kapcsolatoknak az emberi magatartással való összekötésére, egybefűzésére különös figyelmet szentelnek, akkor a szociális valóságnak egy rendkívül konkrét, az egyes részterületekre kiterjedő másolatát kell adni.

Ebben az esetben előtérbe kell helyeznie az emberi magatartás belső és külső mozgatóerőinek, például motiváltságának, elemzését.

Éppen ezért az empirikus szociológiai kutatási módszerek a szociológusok sajátos vizsgálati területévé váltak. Számptalan kiváló tankönyvet ismerünk, amely az empirikus módszerek használatához ad útmutatást. Ezt az állítást különben sem szabad egyoldalúan értelmezni, mert más tudományágak is, mint például a közgazdaságtan, empirikus adatokkal, tényekkel dolgoznak.

Ügyszintén el kell gondolkodni azon is, hogy minden tudományos kutatás egészében véve az elmélet és az empirikus gyakorlati eljárás egységét követeli meg, s az empirikus vonatkozású tudományos aktivitás csökkentése nem vezethet egy tudományos felépítmény létrehozásához.²⁰

Az empirikus kutatómunka következésképpen nem egy olyan tudományos „vonás”, amely csak a szociológiára jellemző. Az sincs rendjén, hogy a szociológiai kutatást empirikus kutatásként értelmezzük, s a szociológia szerepét empirikus adatok, tényezők gyűjtésére redukáljuk, amelyek általánosítása más tudományágak keretében történik meg. Összességében helytelen a szociológiáról mint „empirikus” tudományról beszélni. A marxista—leninista szociológia világosan lehatárolja magát a pozitivistá polgári szociológusok törekvéseitől, vagyis attól, hogy a tudományos munka empirikus vonatkozását egyoldalúan kiemeljük, a teoretikus elemzések jelentőségét pedig tagadjuk. A szociális folyamatok irányítása a fejlett szocialista társadalom alakulásának konkrét prognózisát is lehetővé teszi. A szociáltudományos elemzés eszközeinek megteremtése éppen olyan szükséges, mint maga a szociológiai elmélet továbbfejlesztése. *Az általános szociológiai elmélet alapjaira (a történelmi materializmusra) épültek sajátos szociológiai elméletek.* A marxista—leninista szociológiának a sajátos szociológiai elméletek révén való szükségyszerű gyakorlati és elméleti kiszélesítéséről az utóbbi években a szakirodalomban is vita folyik. Az az álláspont alakult ki, hogy az általános és a sajátos szociológiai elméletek különböző szintű általánosítást képeznek, s hogy okvetlenül szükséges a szociológiát mindkét szinten továbbfejlesztetni, s a két szint kapcsolatának figyelembevétele nagy jelentőségűvé válhat. Ilyen értelemben Kelle ezt írja: „*A különböző általánossági szintű szociológiai elmélet kidolgozása sürgős probléma. E feladat megoldása nélkül a szociológiát vagy elítélik, mert a konkrét tudást az általános elvekből deduktív úton származtatja, ami ellentmond a dialektika szellemének, vagy pedig csak a vizsgált tárgyak empirikus leírásával kell foglalkoznia.*”²¹

Az NDK marxista—leninista szociológusainak II. kongresszusán (1974) a következő feladatot tűzték ki célul: „Sajátos szociológiai ismerettant kell kidolgozni, továbbá sajátos szociológiai elméletet a különböző részterületek szociális szerkezetéről és fejlődéséről, következésképpen a szocialista társadalom egyes folyamatainak menetét is.”²² Ezzel pedig szertefoszlott az a nézet, mely szerint szükségesek ugyan a szo-

ciológiai kutatások, de ezeknek a vizsgálódásoknak az eredményei nem kívánnak különösebb elméleti általánosítást és rendszerezést, s közvetlenül a történelmi materializmus elméleti szintjébe illeszkednek bele.

A sajátos szociológiai elmélet fejlődése felszínre hozott egy egész sor problémát is, mint például a mércék kérdését, amelyek szerint sajátos szociológiai teóriákat kell kifejleszteni.

A fenti kérdésre a választ mind a tudomány fejlődésének logikájában, mind pedig a társadalmi gyakorlat szükségleteiben megtaláljuk. Sajátos szociológiai elméletre ott van szükség, ahol ismereteink kiegészítése a valóságban megnyilvánuló szociális folyamatok és a felettük való rendelkezés elméleti jellegű tudományos megállapítását követeli meg. Ez egyébként nem éri el az általános szociológiai elmélet szintjét, hanem a mindenkorli folyamatok általános elmélete alapján híven tükrözi időbeli lefolyását, konkrét folyamatának irányvételét, általános érvényének fokát, az itt hatással lévő konkrét tényezőket, hatékonyságuk erejét és egyebeket is. A sajátos szociológiai elméletek hozzájárulnak a szociális valóság *rendszerezett* tudományos áthatásához.

Így például a sajátos elméletek tekintetbe veszik a szocialista társadalom szociál-szerkezetének fejlődését, különösképpen pedig az osztályok és a rétegek további közeledésének folyamatait, mégpedig a munkásosztály vezető szerepének figyelembevételével. A társadalom szociál-szerkezetének elvi jelentőségét, csakúgy mint fejlődési irányát, az általános szociológiai elmélet törvénye rögzíti. A szociológiai kutatások időközben sok konkrét anyagot eredményeztek, ami lehetővé tette, hogy elméleti végkövetkeztetéseket vonjunk le országunkban e folyamat *konkrét* menetéről.

További példaként hozhatjuk fel az ellentétek megszüntetéséről szóló elméleti megállapításokat, illetve a város és a falu közötti lényeges különbséget, vagy a szocializmus előrehaladásának folyamatában a fizikai és a szellemi munka jelentőségét és a kommunista társadalmi formációba való végleges átmenet kérdését is.

A szociológia tudomány és a társadalmi gyakorlat, amely az előbbit szolgálja, nem állhat meg annál a megállapításnál, *hogy* ezek a folyamatok végbemennek, mégpedig úgy, mint az a nagy történelmi időszakok keretében lenni szokott, hanem jóval sajátosabb, szisztematikusan kidomborított elméleti jellegű megállapításokat követel.

Hasonlóan érvényes ez a társadalmi fejlődés alapvető folyamataira, mint pl. a szocialista személyiség és életmód kifejlesztésére, vagy a tudományos-műszaki fejlődésnek a munkásosztály által való megformálására stb.

Az általános elméleti alapra épülő sajátos teóriák fejlesztése a (kis) szociális csoportokról szintén kívánatos, mivel ez számunkra konkrét betekintést jelent a különféle szociális csoportok közvetítő szerepébe a társadalom és az egyed között, például: a szocialista munkaközösség, a család stb. segítségével.

A marxista—leninista szociológia fejlődését manapság a szociológus-

soknak azzal a törekvésével jellemezhetnénk, amely a történelmi materializmusból eredően a szociális törvényszerűségek konkrét kutatását lendíti előre, s ezzel egyidejűleg a szociológiai elmélet tárházát gazdagítja.

Ezzel párhuzamosan történik a szociológiai ágazati tudományok kifejlesztése. Ezek a szociológusok közötti munkamegosztás eredményeként jönnek létre, mivel a tudósok kutatói tevékenységük alatt a társadalom egy meghatározott részrendszerével vagy léterületével, különös szociális jelenségekkel és folyamatokkal, továbbá sajátos szociális vagy szociáldemográfiai csoportokkal foglalkoznak és erre szakosították magukat. Ezek a szociológiai ágazati tudományok (egyébként ilyen ágazati tudományokat minden főbb tudományos területen találhatunk) nem azonosak a sajátos szociológiai elméletekkel. A tudományos egészek megfelelően ezek a tudományágak nemcsak elméleti jellegű közléseket tartalmaznak, habár az elmélet, valamint a benne megfogalmazott törvényszerűségek és kategóriák mindenképpen a tudományág magvát képezik. Egy szociológiai ágazati tudományhoz tartoznak az empirikus és az empirikus-elméleti megállapítások (közlések) is, továbbá a szociális valóságban az egyes tényállások és összefüggések közvetlen kifejezésre juttatása. Tartalmaznak továbbá adatokat is, amelyek a tudományos érdeklődés tárgyáról való információszerzéshez szükségesek, de nem elméleti jellegűek. (Így például a munkaszociológia adatokat szolgáltat a dolgozó asszonyoknak a munkaképes korú nők számában való részese-déséről.) Az ágazati tudományok végezetül tartalmazzák még a módszertani eljárások sajátosságáról szóló közléseket, s ami rendkívül fontos, javaslatokat is, amelyek a vizsgálati objektummal összhangban lévő társadalmi feladatok gyakorlati megoldását szorgalmazzák.

A szociológiai ágazati tudományok létrejöttét a tudományos-logikai és gyakorlati követelmények segítették elő, amelyben az utóbbiak jelentős szerepet játszanak. Az ágazati szociológiákra mindenekelőtt ott van szükség, ahol a tudományos szubsztancia (egy teoretikus kifejezési rendszerrel, amely ennek a magvát képezi) a fenti értelemben szabályos módon tud fejlődni, s amely egy másik tudománnyal közvetlen kapcsolatra lép és azt kiegészíti (például az egészségügyi szociológia az egészségügyi tudomány keretében), illetve megfelel a sajátos társadalmi vezetőszervek követelményeinek. (Példaként: a kultúrszociológia tudományos ismereteket bocsát rendelkezésünkre, amelyek a művelődésügyi minisztérium számára hasznosnak bizonyulhatnak az irányítást, vezetést illetően, de kiváltképpen a döntéshozatalban.)²³

A sajátos szociológiai elméletek és az ágazati szociológiák létrejöttének folyamata természetesen egy egész sor elméleti kérdést vet fel a teóriák jellegéről, a történelmi materializmushoz való viszonyuk egzakt megállapításáról, továbbá a materializmus törvényeihez, kategóriáihoz és más tudományokhoz fűződő kapcsolatairól is. Ezeket az elméleti kérdéseket pillanatnyilag még nem tudjuk teljességgel megválaszolni, de azt leszögezhetjük, hogy mégis közléseket adnak egy fontos nézőpontról, szemléletről.

Ide tartoznak mindenekelőtt azok a megállapítások, hogy az általános és sajátos szociológiai elméletek alapvetően nem különböznek, hanem csak elvontságuk szintjét, érvényességük határát illetően. Mindkettő elvben tartalmaz törvény-közléseket, továbbá olyan kategóriákat használnak fel, amelyek ugyanarra a szociális folyamatra (illetőleg ugyanarra a szociális jelenségre) vonatkoznak. Az általános szociológiai elmélet emellett tartalmazza még az alapvető, a társadalomfejlődés szempontjából tipikus jelleget, ezzel szemben a sajátos elmélet e jellegek konkrét megvalósulásáról ad közlést. Általános jellegű például az a megállapítás, hogy a munka jellegének megváltozása által a szocializmusban a dolgozónak a munkához való hozzáállása is változik. A sajátos jelleg elméleti megállapítása például az a kijelentés, hogy a munka jellegének egyes elemei az adott időben milyen mértékben hatnak a szocialista munkamagatartás kifejlődésére és megszilárdítására.

Ebből következik, hogy a sajátos szociológiai elméletek fejlődése elképzelhetetlen az általános szociológiai teóriák nélkül. Az empirikus-elméleti közlések, teóriák, egy alacsony általánosítási fokon önmagukban sohasem érvényesülnek, csak az általános elméletekkel való összefüggésükben nyerhetik el valódi elméleti értéküket. Másfelől a sajátos elméletek az objektív valóságnak fontos és részletes tükörcképét adják, s hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az általános elméleteket konkretizálhassuk és gazdagabbá tegyük.

Másodszor: meg kell jegyeznünk, hogy a sajátos teóriákat a marxista—leninista szociológia keretén belül nem szabad kiegyenlíteni a „közepes hatótávolságú elmélettel”, mint ahogyan azt az amerikai Merton polgári szociológus egy bizonyos fogalom alapján teszi. A fentebb említett teória koncepciója (the middle range theory) tulajdonképpen a polgári szociológusok elégedetlenségét fejezi ki, s az empirikus uralkodó hatásával van összefüggésben. Az empirikus polgári szociológia lemond mind az elméleti alapozottságról, mind pedig a szociológiai vizsgálódások eredményeinek elméleti interpretációjáról. Ily módon ez a szociológia szétforgácsolódik, terméketlen marad, s nem ad választ a mai társadalmi fejlődés égető kérdéseire sem. A közepes hatótávolságú elmélet koncepciója tulajdonképpen egy kísérletet fed fel, hogy a polgári szociológiát megszabadítsa a fenti dilemmától. A szociológia elméleti értékelése azonban egyidejűleg implikálja az általános szociológiai elmélettről való lemondást, aminek a létrehozása a jelenlegi részismeretek hiányában és a módszertani nehézségek mellett nem lehetséges. Éppen ezért a „közepes hatótávolságú elmélet” nem más mint a polgári filozófia és szociológia tehetetlenségének kifejezője, amely a társadalmat lényegbeli szerkezete és fejlődési feltételei által mutatja be.

Egy további elméleti kérdés, amely a sajátos szociológiai elméletek és az ágazati kategóriák rendszere után következik. — Ha a szociológia meghatározott társadalmi jelenségekkel foglalkozik, akkor kívánatos, hogy kategóriákat állítson fel, amelyek ezekhez a jelenségekhez alkalmazkodnak. A realitást mindenkor a szociális valóság vizsgált részével

való összevetés által kell tükröznie és a kinyilatkoztatási formába egy-
ségesen bele kell illeszkednie, amely például a szociológiai ágazati tu-
dományokból fejlődött ki. Az említett szoros összefüggés az általános és
sajátos szociológiai elmélet között arra a következtetésre utal, hogy az
az összefüggés hatást képes gyakorolni, hogy: *a történelmi materializ-
mus kategóriái, úgymint törvényei is az előrehaladáshoz egy ilyen kife-
jezési rendszert teljesen feltárjanak (hozzáférhetővé tegyenek) és elemzé-
seik kiinduló- és gyűjtőpontjaként jelöljenek meg.* Csak ilyen alapon le-
hetséges a sajátos kategóriák értelemszerű fejlődése és a tanrendszerbe
való felvétele is. A marxista—leninista munkaszociológia például a tör-
ténelmi materializmus által megállapított fogalmakra: a „munka jelle-
ge”, a „munka tartalma”, a „munka társadalmi formája” stb. támasz-
kodik. Ilyen alapon a munkaszociológia a pszichológia alkalmazása és
ismeretei révén olyan kategóriákat fejlesztett ki, mint például a mun-
kához való viszonyulás, a munkával való megelégedettség, az üzemi
kapcsolatok, a munkalétkör, a fluktuációs (munkaerő-vándorlási) haj-
lam, az együttműködési munkaformák és sok más hasonló fogalom.
Ilyenképpen haladnak előre különben más ágazati tudományok képvi-
selői is.

A történelmi materializmusnak és a marxizmus—leninizmus többi
alaptudományának a feltárása a sajátos szociológiai elméletek kate-
gória-felépítménye számára természetesen *különbözőségeket eredménye-
zett a mindenkori elvonatkoztatási szintek vizsgálatában.* Vannak kate-
góriák, amelyek az általános filozófiai összefüggésben mást fejeznek ki,
mint egy konkrét szociális jelenséggel való összefüggésben. Így például
a szovjet munkapszichológusok rámutatnak, hogy az „anyagi-szellemi”
fogalompárt nem lehet minden további nélkül az emberek munkára való
motiváltságának megállapításánál alkalmazni.²⁴

A szociológiai kategóriáknak a mindenkori elvonatkoztatási szintek
sajátosságaival való összeegyeztetési problémája (az általános elmélettől
az empirikus anyagig) és az egymáshoz való viszonyuknak a feltárása
a marxista—leninista szociológusok jelentős elméleti feladata, amelynek
egyébként nagy jelentősége van például a véleménykutatásban.

Az említett szociológiai szerkezet segítségével esetenként meg lehet
összességében is válaszolni a felvetett kérdéseket, annak ellenére, hogy
a marxista—leninista szociológia alkalmazott vagy alaptudomány-e. Fi-
lozófiai méreteiben és általános szociológiai elméletként (beleértve a
módszertant is), a szociológia mindenképpen alaptudomány. Az ágazati
szociológusok ezzel szemben feloldják a közvetlen összefüggést a szocia-
lista társadalom fejlődésének gyakorlati megoldásával kapcsolatosan. A
kultúrszociológiát, a város-szociológiát és más sajátos tanokat alkalma-
zott tudományoknak tekinthetjük. Ez a körülmény nem hozza szoros
kapcsolatba azt a problémát, amely az általános és sajátos szociológiai
elméletek között fennáll.

A társadalomtudományok ilyen jellegű felosztása olykor ellenvetést
fakaszt.²⁵ A társadalmi kutatásszervezés szempontjából azonban célsze-

rűnek tűnik. Az is nyilvánvaló, hogy a szocialista kutatócsoportok tevékenysége például a szocialista gyárparban más jellegű, mint az, amelyik tudományos tartalmat nyújt az intézményekben (habár itt az alkalmazott kutatás bizonyos szerepet játszik). A marxista—leninista szociológia valós fejlődési problémája abban áll, hogy még mindig nem sikerült az alkalmazott kutatás eredményeit elméletileg pontosan általánosítani és az általános szociológiai elmélettel összekapcsolni. Joggal bírálta ezért Kedrov a szociológiai tevékenységnek az egyszerű ténymegállapításra való szorítkozását, amely alapvetően hibás volta mellett kapcsolatban áll a szociológia alkalmazott jellegének túlhangsúlyozásával és alapvető szerepének lebecsülésével.²⁶

Éppen ezért az elméleti részterületekkel szoros összefüggésben áll a marxista—leninista szociológia egy lényeges ismérve. Mint ahogyan egyfelől a sajátos szociológiai teóriák csak a történelmi materializmusra alapozva épülnek ki tudományos módon, ugyanúgy a történelmi materializmusnak szüksége van az ágazati szociológiák kutatásaira, mégpedig saját szociológiai elmélete tanrendszerének tökéletesítése céljából.²⁷ A történelmi materializmus mint általános szociológiai elmélet és a sajátos szociológiai teóriák végül egy egységet alkotnak. Ebben mutatkozik meg különbözősége is az úgynevezett „köttőjel-szociológiákkal” szemben, amelyek a polgári szociológia részét képezik, s hiányzik belőlük az általános elméleti tudományos alapozottság.

Az utolsó kérdések között merül fel a szociológia helyének meghatározása a marxizmus—leninizmus általános felépítményében és a különféle egyedi tudományokban. E kérdést illetően a marxista—leninista társadalomtudósok közötti vita még nem zárult le. A következő megállapításokkal találkozhatunk: a marxista—leninista szociológia a marxizmus—leninizmus összrendszerében integrálódott. A marxista—leninista szociológia a marxizmus—leninizmus filozófiájára támaszkodik, továbbá a dialektikus és történelmi materializmusra, miközben a történelmi materializmus egyidejűleg általános elméletét és metodológiai kiindulási bázisát is kifejezésre juttatja, mint ahogyan azt több ízben is kifejtettük.

A marxista—leninista szociológia távlatokban rámutat a tudományos kommunizmussal való kapcsolatára is, amely tárgya (szűkebb értelemben) „a kommunista társadalom létrejöttének, formálódásának és fejlődésének szociálpolitikai törvényszerűsége, pontosabban ennek kutatása”.²⁸ Felhasználja a tudományos kommunizmus megállapításait a szocialista-kommunista társadalom jellegéről, és ezek fejlődésének egyes részeit saját kutatásainak alapjául veszi, másrészt: ezen kutatási sikerek által gazdagítja a tudományos kommunizmust. Rendkívül fontos tehát fejleszteni az együttműködést a két tudományág között. S ezzel egyidejűleg létrejönnek a két tudományág érintkezési pontjainak egzakt meghatározásához szükséges előfeltételek is.²⁹

Kétségkívül szoros kapcsolat áll fenn a szociológia és a politikai gazdaságtan között is — a marxizmus—leninizmus keretén belül. A marxista—leninista politikai gazdaságtan erői közé sorolhatjuk szociológiai

megalapozottságát, amely a Marx és Engels tanaira alapozódik: „A gazdaságtan nem a tárgyról értekezik, hanem a személyi kapcsolatokról, végső fokon az osztályok közötti kapcsolatokról is, s ezek a kapcsolatok állandóan összefüggésben vannak a tárgyakkal és tárgyként is nyilvánulnak meg.”³⁰ Fordítva: a marxista—leninista szociológia erényei közé tartozik gazdasági megalapozottsága, ami abból ered, hogy minden társadalom és egyes társadalmi folyamat tudományos elemzése megköveteli a társadalom szociál-gazdasági bázisának lényegi kutatását is. Meg kell azt is említeni, hogy több szociológiai kutatáshoz hazánkban a releváns gazdasági problémák (a munka-, az agrár- és az iparszociológia keretein belül) a szociológusoktól szolid gazdasági ismereteket kívánnak, s hogy a közgazdaságnak is alapos szociológiai ismeretekre van szükségük.³¹ *A szociológiának a marxizmus—leninizmusba való besorolása megjelöli osztályjellegét: mint a munkásosztály eszközét*, ugyanígy tudományosságát is, s így tulajdonképpen létrehozza elvi antitéziséét a polgári szociológiákkal szemben.

Ezek a megállapítások érvényesek a marxista—leninista szociológiára együttvéve is. Azt azonban mégis meg kell jegyezni, hogy a szociológia egyes részelemei többszörös összeköttetésben állnak más tudományágakkal. Mint ahogyan említettük: a szociológia által megszerzett és rendszerezett kutatási eredmények gazdagítják a többi tudományágat is, mindenekelőtt pedig a társadalomtudományokat. Ezért jön létre mindig szoros együttműködés egyfelől a szociológusok, másfelől pedig a közgazdászok, jogtudósok, pedagógusok, nyelvészek, építészek, művelődés-történészek stb. között. Ugyanakkor a szociológia is hasznos hűz más tudományágak ismereteiből, mint például az etnológia vagy a demográfiai kutatásokból, vagy a marxista—leninista szociálpszichológiai ismeretekből, amelyek a szociális csoportok együttműködési és kommunikációs problémáiról tudósítanak, s az ember személyiségfejlődésének kutatásáról is, tehát olyan tárgyat vizsgál ez az ágazat, amely szociológiai szempontból is jelentős.

A szociológiai tudományágak vagy az általános szociológia és más tudományágak közötti kapcsolatok egzakt ábrázolása, s mindenkori tárgyának pontos körülhatárolása már kevésbé célszerű. Mint ahogyan a tudományos fejlődés történelmi folyamatában a különféle tudományos területek gyakran kölcsönösen érintik (áthatják) egymást, s így a történelmi folyamat egy munkamegosztáshoz vezet, amely végül lehetővé teszi egyes területek világos körülhatárolását.³² A marxista—leninista szociológia kifejlődésének sajátosságai lehetetlenné teszik egy kérdés világos eldöntését: vajon a szociológia egy úgynevezett „egyedi tudomány”, vagy pedig a tudományokon, kiváltképpen pedig a társadalomtudományokon belül van úgynevezett átterjedő(ható) szerepe? Ha a marxista—leninista szociológiát egységként szemléljük vagy mint „a társadalom és területeinek fejlődési-szerkezeti törvényeinek szisztematikus, rendszerezett tudományát”,³³ akkor más társadalomtudományok mellett a szociológia kétségkívül alapvető jelleget visel magán.

A szociológiai elméleteknek és ismereteknek a sajátos társadalomtudományokban való integrációja (például a nevelésszociológiának a pedagógiai tudományokban a szociológiát mégis „egyenrangúvá” teszi más tudományokkal. Így a szociológia összességében, mindig egy sajátos, konkrétan körvonalazott helyet foglal el a marxista—leninista tudományok között.

Fordította Kisimre Ferenc

Jegyzetek

- ¹ Az alábbi tanulmány egy része a Marxista—leninista szociológia alapjai című tankönyvnek, amely G. Assman és R. Stollberg tollából a berlini Dietz Kiadó jelentetett meg 1979-ben.
- ² J. D. Bernal: Die Wissenschaft in der Gesellschaft. Berlin, 1967., 27. old.
- ³ Ugyanott.
- ⁴ V. I. Lenin: Kik a „nép barátai” és hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen? Lenin művei, I. kötet.
- ⁵ Uo. 133. old.
- ⁶ Uo. 129. old.
- ⁷ Uo. 130. old.
- ⁸ Uo. Vö. Lenin recenzióját Karl Kautsky: Bernstein und das sozialdemokratische Program. Ellenkritika. Lenin kiemeli, hogy minden kísérlet, amely a marxista módszerektől el akar szakadni, azt jelenti, hogy a történelmi folyamatok törvényszerűségének és szükségességének eszméit adta fel, s elveti egy tudományos szociológia megalapozásának kísérletét. (Lenin művei, IV. kötet, 188. old.)
- ⁹ A marxista—leninista filozófia alapjainak közlönye (oroszról vett fordítás), Dietz-Verlag, Berlin, 1971., 256. old.
- ¹⁰ V. I. Lenin: A népiség gazdasági tartalma és ennek bírálata Struve úr könyvében. Lenin művei, I. kötet, 414. old.
- ¹¹ Marx K.: A tőke első kiadásához írt előszóból. Marx—Engels művei, 23. kötet, 15—16. old.
- ¹² Kik a „nép barátai”, s hogyan harcolnak a szociáldemokraták ellen? Lenin művei I. kötet, 132. old.
- ¹³ V. I. Lenin: A gazdasági tartalom . . . Lenin művei, 1. kötet, 424—425 old.
- ¹⁴ Lityerturnaja Gazeta, 9/1968.
- ¹⁵ Szociológia a szocializmusban, Berlin, 1970., 40. old.
- ¹⁶ D. M. Ugrinovič: idézi A. Širacky—K. Rycarik: A marxista szociológiai elmélet szerkezetének vitás kérdései című művét. Sociologický časopis, 6/1971., 581. old.
- ¹⁷ „A társadalmi funkciók kifejezésre juttatják a szociális folyamatok kölcsönös egymásra vonatkoztatottságát. Tárnyilagos tevékenységet (működést) ábrázolnak, amelyek a szociális szerkezetből, például a társadalom osztálykapcsolatainak rendszeréből másokra (például a nevelési rendszerre) vezethetők át.” (Soziologie des Bildungswesen, Berlin, 1974., 24. old.)
- ¹⁸ A szociológiának egy ilyen munkamódja nem zárja ki, hogy az emberek egyéni életterületeiben is készüljenek tanulmányok (például az úgynevezett eseti-tanulmányok). Ezek végső soron mindig a szociál-ti-

- pikus magatartásmód fejlődési szintjéről és fejlődési problémáiról adnak általánosságban számot.
- ¹⁹ G. V. Oszipov: Sociologija kak nauka. Socialnija isledovanija, 2. kötet, Moszkva 1968., 39. old. Vö. E. Hahn: Theoretische Aspekte der soziologischen Erkenntnis. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 1/1966. Hahn itt kifejezésre juttatja, hogy a magatartás szociológiai elemzését úgy kell értelmeznünk, mint a magatartás szociális feltételeinek és következetes céljainak vizsgálatát, s a csoportok és az egyedek valós magatartását szociális megjelenési formájának kapcsolatában. (28, 30. old.)
- ²⁰ Die tschechoslowakische Gesellschaft, Bratislava 1969., 10. old.
- ²¹ Vö. E. Hahn: Historischer Materialismus und marxistische Soziologie, Berlin, 1968, 4. fejezet.
- ²² W. S. Kelle: A társadalomtudomány szerepe a szociális folyamatok irányításában. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 10. füzet, 1974., 1017. old.
- ²³ R. Weidig: A marxista—leninista szociológiai kutatás feladatai az NDK-ban. Deutsche Zeitschrift der Philosophie, 2/1974., 136. old.
- ²⁴ Ez a megállapítás nem jelenti azt, hogy a különböző ágazati szociológiák létrehozása iránti követelmény helyes lenne. Az említett követelmények mellett szükség van egy bizonyos mértékű kutatási tapasztalatra, s ennek megfelelő elméleti szubsztanciára is, hogy egy sajátos tudományos tanrendszert alapozzunk meg.
- ²⁵ Szerzőcsoport: Der Mensch und seine Arbeit, 51. old.
- ²⁶ I. A. Maisel: Der Kommunismus und die Umwandlung der Wissenschaft in eine unmittelbare Produktivkraft. Moszkva, 1963., 55. old. (orosz nyelven)
- ²⁷ „Minden tudománypolitikának alapul kell vennie a kölcsönös kapcsolatok logikáját a különböző szerkezetű tudományos kutatásokban. Nyilvánvaló, hogy például az alkalmazott kutatás tervezése és pénzelés egészen más elvi elbírálásban részesül, mint az alapvető kutatások tervezése és pénzelése. Az is nyilvánvaló, hogy a tudományos kutatóintézetekben egészen más a viszony a tudósok és a kisegítő személyzet (asszisztensek), a munkatársak és az experimentális bázis, a szervező struktúra stb. között, mint például egy ágazati intézményben vagy gyári laboratóriumban.” G. N. Volkov: Soziologie der Wissenschaft, Berlin 1970., 727. old.
- ²⁸ B. M. Kedrov: Das Verhältnis von fundamentalen und angewandten Wissenschaften. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 6/1973., 655. old.
- ²⁹ W. S. Kelle rámutat arra, hogy a történelmi materializmus is további fejlődésre vár, hogy ezáltal általános szociológiai elméletének funkciója még igazságosabb legyen. (Kelle: Die Struktur der marxistisch-leninistischen soziologischen Theorie. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 9/1974., 1051. old.)
- ³⁰ Lehrbuch Wissenschaftlicher Kommunismus, Berlin 1972. (Oroszból vett fordítás) 11. old. Figyelembe kell venni, hogy a „szociál-politikai törvényszerűségeken” szűkebb értelemben nem szociálpolitikát értünk. Ez inkább a szocialista-kommunista társadalom kiépítésének törvényszerűségeit mutatja be, amely egy meghatározott, a munkásosztály

és a szocialista állam pártpolitikájának a társadalmi fejlődés érdekében kialakult irányvétele révén valósul meg.

- ³¹ A marxista—leninista szociológia és a tudományos kommunizmus kapcsolatáról szóló különféle álláspontok összegegyeztetése érdekében vö. O. N. Trubzyn: Diskussion über methodologische Probleme des Wissenschaftlichen Kommunismus. Sowjetwissenschaft (Gesellschaftswissenschaftliche Beiträge) 12/1971., 1315. old.
- ³² Engels: Recenzió Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie című munkájához. Marx—Engels művei, 13. kötet, 476. old.
- ³³ Vö. Puschmann: Politische Ökonomie und marxistisch-leninistische Soziologie. Wirtschaftswissenschaft 2/1969. Bauch—Rejholec: Die Zusammenarbeit und Integration der Wissenschaften am Beispiel der Wissenschaftszweige Soziologie und Ökonomie. Ekonomický časopis, Bratislava 4/1971.
- ³⁴ W. Belke—H. Brauer itt egy általános problémát lát. Ezt írják: „A jelenlegi (mai) ismeretanyagunk még nem alkalmas arra, hogy a tudományok megfelelő besorolását adjuk, amely eleget tenne a sokoldalú és szerteágazó követelményeknek.” (Zur Klassifizierung der Wissenschaften. Deutsche Zeitschrift für Philosophie, 4/1973., 466. old.)
- ³⁵ Meier A.: Soziologie des Bildungswesens, 341. old.

Rezime

Suština marksističko-lenjinističke sociologije

Profesor dr Rudhard Stollberg, šef katedre za sociologiju na univerzitetu a Halleu (NDR) u ovoj studiji piše o suštini marksističko-lenjinističke sociologije.

U prvom delu svoga izlaganja profesor Stollberg osvrće se na istorijat postanka marksističko-lenjinističke sociologije. Piše o istorijskim pretpostavkama njenog nastanka, o njenim vezama sa istorijskim materijalizmom, sa empirijskim istraživanjima i o sukobima sa građanskim teoretičarima sociologije. On navodi na primer da Marks i Engels putem primene istorijskog materijalizma na istorijsko gledanje sveta kao prvo sačinili naučni socijalizam! Nastavlja: Lenjin je držao genijalnim tu ideju da su naučnici primenili materijalizam u sociologiji, jer su ovako prvi put mogli strogo naučne stavove postaviti u raznim istorijskim i socijalnim pitanjima.

Autor u nastavku piše i o tome da su Marks i Engels doprineli da nastaje mogućnost izgradnje naučne sociologije, uzeći u obzir i društvene odnose i privredne odnose u nastanku društvenih formacija.

Daje pregled veza između istorijskog materijalizma i marksističko-lenjinističke sociologije. Ukazuje na svrsishodnost saradnje između te dve naučne grane, kao i rezultate (praktičnog karaktera) nastale u pomenutoj saradnji.

Profesor Stollberg zatim piše o metodama Marksa i Engelsa u izgradnji socijalističke sociologije — o metodama empirizma, o odnosima između raznih naučnih disciplina i sociologije kao njenih tzv. „Zweig-disziplinen” — granske oblasti sociologije.

Na kraju zaključuje da je sociologija u celini uvek zauzimala jednu specifičnu, konkretno uobličenu poziciju u zajednici marksističko-lenjinističkih naučnih disciplina.

Summary

The Essence of Marxist-Leninistic Sociology

The author, professor dr. Rudhard Stollberg, department chairman of sociology on the University of Halle (GDR), discusses the essence of Marxist-Leninistic sociology.

The first part of the discussion is dealing with the beginnings of Marxist-Leninistic sociology. The author writes about the historical suppositions of its genesis, connections with historical materialism, empiric explorations and its conflicts with middle-class theoreticians. The author mentions that Marx and Engels, applying the historical materialism to the historical observation of the world created scientific socialism! Going on he says: Lenin found this idea ingenious because this way it becomes possible to build scientific postures when treating different historical and social questions.

The author further on writes about Marxes and Engels' contribution to the creation of scientific sociology by considering both social and economical relations at the genesis of social formations.

Professor Stollberg also writes about the methods used by Marx and Engels when creating socialistic sociology — the empiric methods, the relations between different scientific disciplines and sociology as well as different spheres' of sociology called „zweigdisziplinen“.

At the end the author makes a conclusion that sociology has always taken a specific positions in the unity of Marxist-Leninistic scientific disciplines.